

МУЗЕЙ ПЕЧЕНІЗЬКОГО РАЙОНУ НА ХАРКІВЩИНІ: ДОСВІД СОЦІАЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Краєзнавчий музей Печенізького району поєднав у своїй колекції експонати етнографічного і мистецького краєзнавства, зразки традиційної матеріальної культури українців Слобожанщини і копії робіт уродженця селища, академіка живопису поляка Генріка Семирадського. У цьому контексті визначається внесок музейних закладів у виховний процес сучасних школярів, для яких осягнення євроінтеграційних явищ починається з порівняння експонатів у краєзнавчому музеї.

Ключові слова: музей, соціальне краєзнавство, Печенізький район, євроінтеграційні явища, Генрік Семирадський.

Краеведческий музей Печенежского района соединил в своей коллекции экспонаты этнографического и художественного краеведения, образцы традиционной материальной культуры украинцев Слобожанщины и копии работ уроженца поселка, академика живописи поляка Генрика Семирадского. В этом контексте определяется роль музейных заведений в воспитательном процессе современных школьников, для которых постигание евроинтеграционных явлений начинается со сравнения экспонатов в краеведческом музее.

Ключевые слова: музей, социальное краеведение, Печенежский район, евроинтеграционные явления, Генрик Семирадский.

The regional museum of the Pecheniyh district connected in the collection the exhibits of ethnographic and artistic study of a particular region, standards of traditional financial culture of Ukrainians of Slobozhanshchyni and copy of works of native of settlement, academician of painting of Poland H. Siemiradzki. Payment of museum establishments is in this context determined in the educator process of modern schoolboys for which understanding of the eurointegration phenomena is begun with comparison of exhibits in a regional museum.

Keywords: museum, social study of a particular region, Pecheniyh district, eurointegration phenomena, Henryk Siemiradzki.

Національне краєзнавство ще тільки утверджується як цілісна, динамічна, нерозривна і відкрита система, що функціонує в світі тривимірних системних моделей: простір (географічне краєзнавство), час (історичне краєзнавство) та соціум (соціальне краєзнавство) [4, с.18]. Останнє, включаючи як етнографічне, так і мистецьке краєзнавство, відіграє ключову роль у духовному формуванні підростаючого покоління.

Постановка проблеми. В якості об'єкта дослідження нами обрана діяльність краєзнавчого музею Печенізького району, який поєднав у своїй колекції експонати етнографічного і мистецького краєзнавства, традиційну матеріальну культуру Слобожанщини і зразки академічної живописної спадщини художника Генріка Семирадського, який народився у Печенігах і став гордістю одразу трьох народів – польського, українського та російського. У цьому контексті визначається внесок музейних закладів у виховний процес сучасних школярів, для яких осягнення євроінтеграційних явищ починається з порівняння експонатів у краєзнавчому музеї.

Аналіз актуальних досліджень засвідчує, що історіографія теми характеризується відносно невеликою кількістю наукових видань, науково-популярних статей та інформаційних повідомлень у пресі та в електронних ресурсах. Якщо загалом до проблем соціального краєзнавства зверталися П.Тронько, Л.Жванко, то Печенігам і краєзнавчому музею, який носить ім'я свого засновника Трохима Сулими, присвячено публікації оглядово-інформаційного характеру П.Василенка, І.Парасочки, О. Юрченка. Нами також опрацьовані публікації польських дослідників, зокрема Ю.Дужика, С.Родзінського, але вони не зупиняються на використанні мистецької спадщини у сучасному країнознавстві і краєзнавстві.

Джерелами нашого дослідження є матеріали, зібрані автором у Печенігах у 2012 р.

Метою статті є визначення суб'єктів музейної комунікації, якими виступають і учні, і музейні фахівці, котрі ведуть з ними роботу у площині так званого нового гуманізму. Шляхом цього нового гуманізму називають діалог культур. Йдеться про вивчення впливів

культурних явищ у матеріальній і духовній площині на становлення тієї чи іншої видатної особистості, яка своєю творчістю належить кільком народам, але цим фактом має не сварити, а зближувати їх. У нашому випадку мова піде про Генріка Семирадського.

Якщо інтеграційні явища в 1960-1970-х рр. базувалися, в основному, на ідеології регіонального протекціонізму, то на початку ХХІ ст. повсюдно утверджується концепція “відкритого регіоналізму”, у відповідності до чого нові інтеграційні угруповання розглядаються не як фортеці, зведені для захисту від зовнішнього світу, а для підготовки до найбільш ефективного включення у глобальний світовий розвиток [11, с.51].

Виклад основного матеріалу. Відкривати рідну Слобожанщину і загалом спільний європейський дім допомагають дослідження знакових постатей в інтер’єрі традиційної матеріальної культури. Рідна для Семирадського Печеніжчина розташована на кордоні двох великих історико-культурних та природних зон – лісостепу та степу. На території району створено регіональний ландшафтний парк “Печенізьке поле” [9].

Варто взяти до уваги, що однією з улюблених міфічних територій польської уяви є Україна. Серед найістотніших причин романтичного захоплення Україною було прагнення створити з цієї землі “польську Шотландію” і віднайти в ній джерела натхнення, зазначає Данута Сосновська. Культурну потенцію слов’янського світу засвідчувала естетика “країн півночі”, що протиставлялася пересиченим “краям півдня”. Європу, змучену міщанською цивілізацією, приваблювали первісні культури, багаті завдяки своїй дикості правдою і силою почуттів [10, с.170].

Таку первісність дарувала полякові Семирадському Харківщина. “Допускаю, що у всесвіті є певні, приховані, недосліджені сили, які існують з волі Божої, які могли б відкрити нам глибинні таємниці минулого життя і життя потойбічного, якби були правильно розтлумачені і досліджені”. Це слова людини, яка народилася на печенізькій землі, – схильного до містики любителя спиритичних сеансів Генріха Семирадського.

Відкривається експозиція краєзнавчого музею галереєю репродукцій картин Семирадського. Робота “Сільська ідилія” (оригінал зберігається у Львівській картинній галереї). Ця картина нагадує нашу Слобожанщину з мазанками під стріхами. Молода жінка нанизуює листя капусти, аби запасти його на зиму, щоб на капустяному листі випікати в печі хліб. Отак робили в Печенігах.

Підкреслюючи важливість освіти і самого педагога у становленні особистості, в музеї розповідають про викладача малювання Харківської гімназії Дмитра Безперчого. Він навчався свого часу у Карла Брюллова та був учителем гімназиста Семирадського та ще одного відомого художника, великого майстра у відтворенні традиційної матеріальної культури Харківщини, зокрема сільського житла, академіка живопису Сергія Васильківського.

Семирадський і Васильківський не виправдали прагматичних родинних сподівань. Перший не став біологом, другий – ветеринаром. Але навіть закінчивши гімназію, Генрік ще кілька років продовжував брати у Безперчого приватні уроки. Після гімназії, за порадою батька, Семирадський закінчив Харківський університет і захистив у 1864 р. кандидатську дисертацію “Про інстинкти комах”. Втім, не працював за фахом, а вирушив до Петербурга, де поступив вільним слухачем в Академію мистецтв. Навчався Генріх блискуче, “зібрав” усі можливі нагороди для учнів. Тож удосконалювався далі вже у Західній Європі.

Семирадський написав велику кількість відносно невеликих малофігурних полотен, в яких майстерно відбив різні епізоди повсякденного життя давно минулих епох. Дія в них, як правило, розгортається на тлі пронизаного сонцем південного пейзажу, а всі елементи одягу, предмети побуту та інтер’єру накреслено з високим ступенем історичної достовірності. Семирадський вважав, що художник, який пише картини давнього життя, повинен чудово розбиратися в історії. Тому він був частим відвідувачем італійських музеїв, античних руїн і археологічних розкопок. Колекціонував предмети старовини.

Відомий митець називав свого вчителя другом і керівником, наголошував, що у

Харкові полюбив не тільки мистецтво, але й природу, луки, квіти і зелені пейзажі, які потім відіграли таку велику роль у його роботах [13, с.13].

Як пізніше згадувала дочка Семирадського Ванда, з Петербурга завжди приїздив на вакації до своєї улюбленої сонячної України. Діставався “на перекладних”, довга мандрівка дозволяла спостерігати зміни в природі, приїздив обвітрений і засмаглий. Чи не звідси прагнення малювати на відкритому повітрі, при сонячному світлі, а не за академічними вимогами – у майстерні, при світлі, яке падає з вікна. Під час навчання і постійних приїздів на рідну Харківщину Семирадський сформулював таке амбіційне правило своєї роботи: писати для себе, для мистецтва, потім для грошей і нарешті для академії [13, с.74].

На 60-ті рр. XIX ст. припадає створення Семирадським на замовлення такого собі Івашова невеликої картини “Малоросійський бандурист”, про що свідчить лист до батьків 1868 р. [13, с.83]. В той же період написана робота Безперчого “Бандурист”. Обидва відтворили дівочі постаті (у першому випадку дівчина подає сліпому співцеві води біля криниці, а в другому це замислена слухачка), тобто сюжет був популярним, можна зробити припущення, що для обох митців подібні жанрові сцени були реальними.

За словами біографа Семирадського Юзефа Дужика, на 60-ті рр. XIX ст. припадає створення відомої картини митця “Ніч на Івана Купала”, яка йому дуже подобалася і яку він збирався виставляти в Одесі [13, с.75]. Нині полотно з такою назвою зберігається у Львівській картинній галереї. Як зазначає Наталка Космолінська, 2001 р. у Львові вперше для публічного огляду була представлена одна з перших малярських спроб художника ще з часів навчання на природничому факультеті Харківського університету – “Ніч на Івана Купала” [5].

Такі ж кольорово насичені, як і картини Семирадського, образи поезій нашого сучасника, випускника Харківського університету, а згодом його професора, дослідника українсько-польських літературних і культурологічних контактів Олександра Юрченка. З 1960 р. Олександр Степанович працював у Печенізькій газеті “Жовтень”. У збірці “Лебедині крила” О. Юрченко не тільки залишив топонімічну конкретику в назвах віршів (“Озеро Витязь у Печенігах”, “На спорудженні Печенізького моря”), а й робив словесні замальовки: “...у річці стільки синього, хоч підсинюй рушники” [12, с.10], “...і уважно поглянемо з греблі // на широкі ліси, на луки, що синіють аж он” [12, с.53]. Ці рядки могли б слугувати словесним доповненням до картини Семирадського “Ніч на Івана Купала”. Одноименний вірш поета змальовує типову сцену древнього дійства: “Все пахло вогнем і корінням. // Шкіра жаром пашіла...// Знов за рікою крики// І дим, і хрущі, і неспокій” [12, с.19]. Поета і художника розділяє майже століття, але долі обох перетнулися із Печенізькою землею, тож хоч і мінімальні, але точки дотику все-таки існують.

Купальське свято – чи не найвидовищніше для Харківщини з її плавними лініями берегів річок. Уже в іншу епоху, в 90-х рр. XX ст., а ніби про образи з картини Семирадського, агроном і автор книжок про рідні Печеніги Петро Василенко писав: “Округ марени, над Дінцем, // Дівчата водять хороводи. // Діди з просвітленим лицем // Стоять – з красунь очей не зводять” [3, с.27]. Хоровод “Марина” здавна танцювали печенізькі дівчата, приспівуючи: “Кругом Мариноньки // ходили дівоньки. Стороною дощик іде” [2, с.214].

Літературне краєзнавство – складова краєзнавства соціального. Поезія не завжди уважно сприймається юними екскурсантами, але в краєзнавчому музеї у поєднанні з репродукцією картини Семирадського могла б справити емоційний вплив чи навіть розбудити інтерес до ще однієї сторінки історії рідного краю та його фольклору і літератури.

Починаючи ще з 60-х рр. XIX ст., художники виявляли велику увагу до матеріальної культури: костюмів, зброї, архітектури; все це, звісно, узгоджувалося з рівнем тогочасних історичних та археологічних знань. Втрата романтичного відчуття у протистоянні сильної особистості і навколишнього світу призвели до дегероїзації, і як наслідок, до прозаїзму і

мальовничості побутових сцен. Такі картини належать пензлю Г.Семирадського. Побутовий характер історичних картин посилювався і через великий інтерес художників до археології та етнографії, що в ті часи стрімко розвивалися [6].

Світло сонця, рефлексії зелені, неба, тканин створюють витончену гармонію фарб, значна увага приділяється орнаментальності, розуміючи її так, як принцип картини в цілому: в орнаментальну стихію залучається все: і контурність гілок, і гра сонячних відблисків, і барвистість одягу. Театр Семирадського має артистів, театральні костюми, реквізит, сцену. Відбувається вільне тлумачення моралі, християнство модернізується, пише про Семирадського колишня співробітниця Харківського художнього музею (нині мешкає в м. Нюрнберзі, ФРН) Людмила Лосікова [7].

У листі 1872 р. до рідних, тобто коли генерал Іполит Семирадський уже покинув Харків, його син розмірковує: “Чи не здається кумедним, що околиці Риму так мене вразили, що запах сіна і сюрчання коників нагадали мені Харків?!” [13, с.205].

У ХХІ ст. фестиваль, що так і зветься “Печенізьке поле” головні свої заходи проводить на березі водосховища, над яким, ніби древній Колізей, височіє пагорб, дуже зручний для глядацьких місць.

Взаємопроникнення стилів культури проявляється через художню творчість, традиції та звичаї. Матеріальна культура об’єднує все те, що зазнало обробки. До неї відносять традиційний одяг, предмети побуту, а також будівлі та споруди. “І за кігтем впізнаємо лева”, – говорить давня приказка. Отак оброблена і максимально трансформована художньою уявою митця плавність слобожанських орнаментів, простого глиняного посуду виринула вже у театралізованих полотнах Семирадського. Його орнаментика творів, тяжіння до “красивих” предметів, ефектних сюжетів стали предтечею виникнення такого цікавого явища в мистецтві як стиль модерн [1, с.2].

Семирадського називають майстром створення атмосфери природної і атмосфери дії. Народні костюми у природному своєму побутуванні ХІХ ст., які міг постійно бачити майбутній живописець під час навчання на Слобожанщині, фіксувалися у його підсвідомості на рівні знаків і символів. Зовнішня розкіш його насичених кольорами академічних полотен часом приховувала темний трагічний хаос, як костюм мешканки Харківської губернії – багатокomпонентний, приготований спеціально до урочистої події, маскував усю складність, іноді драматичну безнадію існування жінки позаминулого століття (кріпачки або мешканки військового поселення). Кілька українських костюмів (чоловічий і жіночий) зберігаються у колекції згаданого музею.

На території, де розташована будівля краєзнавчого музею Печенізького району, в ХІХ ст. стояв уланський полк, офіцером якого служив батько майбутнього видатного митця Іполит Семирадський [8, с.85].

Зберігач Печенізького краєзнавчого музею ім. Трохима Сулими Тетяна Данильченко наводить наступні факти під час екскурсійних літніх занять з ліцеїстами. Перші поселенці з’явилися на місці сучасного селища в 1646 р. Існувала Печенізька сотня Харківського полку. “Коли люди до нас приїхали, вони приїхали із своїм начинням, і вони на старому місці вже кимось були – і козаками, і гончарями, і шинкарями. Коли стало військово-поселення, наших козаків переписали у військових поселенців. У 1817 р. українські Печеніги були перетворені на військово-поселення Російської імперії. За назвою Білгородського уланського полку (колишнього Таганрозького) Печеніги в період 1825-1890 рр. було перейменовано на Ново-Білгород. Загалом в Україні у середині ХІХ ст. було 25 військових поселень, які займали майже 2 з половиною мільйона десятин землі. У Білорусії й Росії було тільки 17 військових поселень, а на Кавказі – одне”, – розповідає зберігач музею.

У 30-40 рр. ХІХ ст. в тамтешньому полку служили відомі митці: етнограф, фольклорист, історик Олександр Афанасьєв-Чужбинський (перебував на Харківщині 7 років, у 1836-1843 рр.), Яків де Бельмен – товариш Тараса Шевченка, якому поет присвятив поему “Сон” [9].

Згідно з урядовою постановою від 1865 р. військове містечко в центрі поселення, що залишилося після перебування штабу і підрозділів Білгородського уланського полку, підлягало перебудові на каторжний централ для утримання 414 в'язнів. Перший в'язень переступив поріг Новобілгородського централу 27 вересня 1869 р. [8, с.86]. Семирадські на ту пору в містечку вже не жили.

У 2002 р. у селищі Печеніги встановлено перший у світі пам'ятник видатному митцю поряд із ліцеєм, який носить його ім'я. Неподалік розташовано і краєзнавчий музей.

Коли перед юними екскурсантами відкривається мисник зі старим глиняним посудом, починається розповідь про те, як сідала велика сім'я за стіл. Посередині ставили миску, з неї всі разом їли. “Як ви думаєте, чого там дірка утворилася на дні?” – відповідь на це запитання дивує сучасних дітей – “Ложкою прошкрєбли”. Школярам демонструють довбане корито, діжку-довбанку, миски дерев'яні і глиняні, макітру, глечики, рубель і качалку. “Ось колисочка, без памперсів, але дно якої полотняне, пропускало вологу – капало на долівку. Гойдне мама таку колиску і спить дитина далі”, – пояснює музейниця.

Печенізькі поперечні подушки – теж знакові для краєзнавчої колекції. Впоперек клали в хаті полаття. Підставляли лави, щоб покласти поперечні подушки. Лягали взимку великою сільською родиною щільно, а потім усі переверталися одночасно. Спали також на печі і навіть є згадки, що на скринях. У музеї вирізняється колекція вишитих рушників. Рушник у червоному куті, на іконах – майже чотириметровий. Саме на ікони у Печенігах вишивали рушники, щоб чистого полотна без орнаменту було мінімально. Коли вишивалося для повсякденного побуту людей, то білого полотна залишали багато. Вірили: яку долю проживе людина, так потім сама собі її вишиє. Є в колекції роботи, рік яких музейники не можуть вказати, але авторка сама себе увічнила. Встановлено, що ініціали на полотні залишила Євдокія Тимофіївна Лемента. Про цей рушник сперечалися, думали, що край вив'язано окремо і пришито, але це – суцільна вишивка в поєднанні з мережкою. Потрапив цей рушник до колекції ще тоді, коли був громадський історичний музей. Ще один пізнавальний момент: рушник – Брокарівського типу (вазони з трояндами на красивих підставках). Жінки на початку ХХ ст. користувалися для вишивання узорами з обгорток дешевого копійчаного мила московської фірми Брокар. Власник так званої “миловарної імперії” зі своєю дружиною приділяв увагу, щоб люди купували мило не тільки заради гігієни, а й заради схем на обгортках – для вишивання. Схеми друкувалися і в журналах, але їх навряд чи хтось із селян міг купити, а ось копійчане мило привозили з ярмарку. Але печенізька майстриня Євдокія Лемента додала свої елементи – фігурки зайців. На інших рушниках можна спостерігати червоних оленів. Ці тварини й досі водяться у Печенізькому районі.

Рідко трапляються у краєзнавчих музеях пристінні скатертини. До Печеніг цей експонат ХІХ ст. потрапив із с.Борщової згаданого району. Пристінна вона тому, що з одного боку по низу немає кайми. Підзорники декорувалися чорно-червоними соняхами і мережкою.

Що стосується приміщення, в якому експонуються ці та багато інших експонатів, його споруджено 1854 р. із цегли, виготовленої самими поселенцями. Є і споруди старші – так званий квартал каторжного централу. Музейники мріють про цілий краєзнавчо-туристичний комплекс, але без гнітючого акценту на тюремній тематиці. “Ми навіть у підвальному приміщенні, де камери, тільки одну камеру залишили, а всі інші зайняли під експозиції, що розкривають умови повсякдення різних епох. Була така історія – ми й показуємо. Історія виринає з-під землі і йде до нас сама”, – розповідає Т. Данильченко.

У камері відтворено помешкання 50-х рр. ХХ ст. Реконструкція проведена за фотознімком, зробленим у с.Борщовій. У цей період хати у згаданому селі були напівпідвальні, щоб тепло тримати. Практично житло занурювалося під землю. Привертає увагу весільний подарунок з такої хати – ножна швацька машинка “Зінгер” 1913 р., яка переходила у спадок. Придбане уже впевнено домінує над виготовленим власноруч. Саморобна валіза, плетена з лози, контрастує з ярмарковим килимком, розцяцькованим

павичами. Згадана валіза і кілька кустарних кожухів – чи не єдине, що нагадує про старі ремісничі традиції краю. Програвач, настінний годинник, керогаз – ознаки вже іншої формації, інших соціально-економічних мотивацій розвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Виходячи з наведених фактів, робимо висновок, що проникнення елементів традиційної матеріальної культури Харківщини у свідомість такого видатного митця як Генрік Семирадський вплинули на творчий досвід, а не були пасивним тлом для молодого інтелігента-поляка в українському селянському морі. Такий паралелізм дозволяє вже у молодших класах Печенізького ліцею, який носить ім'я Семирадського, починати формування європейських цінностей у школярів, активніше залучати співпрацю з краєзнавчим музеєм. Перспективою подальших досліджень є експедиційна робота в Печенізькому районі, збирання разом із старшокласниками колекції, що могла б слугувати матеріалом для розширення музейного комплексу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біденко М. На Харківщині відкрито пам'ятник авторові модерну / Михайло Біденко // День. – 2002. – 4 грудня. – С.2
2. Василенко П. Печеніги. / Петро Василенко –Харків: Харківська друкарня №16, 1996.– 230 с.
3. Василенко, П. Печенізьке поле / Петро Василенко –Харків: Харківська друкарня №16, 1995.– 93с.
4. Жванко Л.М. Краєзнавство Слобожанщини: Навчальний посібник. / Л.М.Жванко. – Х.: “Монограф”, 2011. – 384 с.
5. Космолінська Н. Львівській оперній завісі – 100! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/010526/80_10_2.html/. Доступ 06.12.2011
6. Корсак Ю. Постаць і творчість Г.Семирадського в річищі сучасної мистецтвознавчої науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/khud_kult/2009_6/PDF/НК-6_2009_p410-437_Korsik.pdf/. Доступ 06.12.2011
7. Лосікова Л. Генрік Семирадський біля витоків модерну [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=art&id=151/. Доступ 06.12. 2011
8. Парасочка І. Краєзнавчий музей Печенізького району ім. Т.А. Суліми / Інеса Парасочка // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Творча постаць Г. Семирадського у контексті вітчизняної та світової культури. Збірник наукових праць Другої Міжнародної науково-практичної конференції, Харків, 21-22 листопада 2008 р. – Харків: ХДАДМ, 2009. – с.84-88 (Спецвипуск: мистецтвознавство, архітектура)
9. Печеніги [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kharkov.vbelous.net/ukrain/pechenig.htm/>. Доступ 06.12.2011
- 10.Сосновська Д. Віщування Вернигори. Про романтичне захоплення Україною / Сосновська Данута // Всесвіт. – 1994.– №9. – С.169-178
- 11.Чекаленко Л. Україна-Польща: нові тенденції взаємин / Людмила Чекаленко // Україна-Польща: історія та сучасність. Збірник наукових статей і спогадів пам'яті Павла Михайловича Калениченка (1923-1983). – Ч. 2. – Київ: Інститут історії України НАНУ, 2003. – С.51-59
12. Юрченко О. Лебедині крила. Вірші / Олександр Юрченко // – Харків: Видавництво “Прапор”, 1966. –78 с.
13. Dużyk J. Siemiradzki. Opowieść biograficzna / Józef Dużyk. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1986. – 616 s.
14. Rodziński S. Henryk Siemiradzki 1843-1902. W 165 rocznicę urodzin / Stanisław Rodziński // Polonia Charkowa. –2008. – №10 (72). – S.2-3